

УКРАЇНОЗНАВСТВО ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: ГЕНЕЗА ТЕРМІНОЛОГІЇ І СПОРІДНЕНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЇ

Кирило ДЗІГОРА

orcid.org/0000-0002-8681-5467

аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка

Анотація. У статті розглянуто проблеми генези термінології історичної пам'яті та методологічної спорідненості українознавства та студій пам'яті. Попри інституалізацію студій пам'яті та українознавства постійний розвиток українського суспільства потребує періодичного перегляду або узгодження певних засадничих питань цих галузей науки. Першим таким питанням є розгляд терміна «історична пам'ять» та спроба зрозуміти, що здебільшого розуміється під цим терміном. Адже його доволі часте використання в ЗМІ або в наукових статтях без чіткої дефініції призводить до розмивання самого терміна та постійної необхідності уточнювати, про що саме йдеться. Таку ситуацію спостерігаємо не тільки у вітчизняних джерелах, але і в західних. Загалом можна констатувати, що існує швидше загальне відчуття того, що таке історична пам'ять, ніж чітка дефініція цього поняття. Більшість проаналізованих визначень показує, що всі так чи інакше сходяться на тому, що історична пам'ять є соціально сконструйованим явищем. Розглянуто визначення, що наводяться в різних ЗМІ, словниках, наукових статтях та Вікіпедії. Проаналізовано два основних критичних зауваження щодо правомірності існування терміна «історична пам'ять»: тавтологічність терміна та внутрішня суперечність. Розкрито особливість історичної пам'яті, яка має в собі як індивідуальний, так і колективний рівень, на відміну від колективної пам'яті. Окремо приділено увагу методологічній спорідненості досліджень українознавства та історичної пам'яті. Зазначено, що, з одного боку, українознавство переусвідомлює змісти історичної пам'яті українців крізь призму національного погляду на світову історію, а з другого – дослідження пам'яті є іманентним засобом українознавчих досліджень. Також в українознавстві та студіях пам'яті впливовими методами досліджень стають постмодерністські методології, що дають можливість перейти від «історії подій» до «історії людей».

Ключові слова: історична пам'ять; студії пам'яті; українознавство; методологія; ідентичність.

UKRAINIAN STUDIES AND HISTORICAL MEMORY: GENESIS OF TERMINOLOGY AND RELATION OF METHODOLOGY

Kyrylo DZIHORA

postgraduate student at Borys Hrinchenko Kyiv University

Annotation. The research deals with the problems of the genesis of the terminology of historical memory and the methodological affinity between Ukrainian studies and historical memory. Even though memory studies and Ukrainian studies have been institutionalised, the ongoing progress of Ukrainian society requires periodic revision or reconciliation of certain fundamental issues in these fields of study. The first question is to consider the term "historical memory" and to attempt to understand what is generally understood by this term. After all, its frequent use in the media or in scientific research articles without a clear definition leads to a blurring of the term itself and the constant need to clarify what exactly is being discussed. This situation can be seen not only in national sources but also in Western

ones. In general, it can be stated that there is more of a general sense of what historical memory is than a clear understanding of the term. Also, most of the analysed definitions show that everyone agrees that historical memory is a socially constructed phenomenon. Definitions given in various media, dictionaries, scientific research, and even Wikipedia were considered. The main criticisms of the legitimacy of the term "historical memory" were also analysed. They boil down to two remarks: the tautology of the term and an internal contradiction. The author analyses the peculiarity of historical memory, which includes both individual and collective levels, as opposed to collective memory. The author proposes his own definition of the term historical memory. Special attention is paid to the methodological affinity between Ukrainian studies and historical memory. It is noted that, on the one hand, Ukrainian studies rethink the contents of the historical memory of Ukrainians through the prism of the national view of world history, and on the other hand, that memory studies are an immanent means of Ukrainian studies. In Ukrainian studies and memory studies, postmodern methodologies are also becoming influential research methods, allowing us to move from the "history of an event" to the "history of people".

Key words: historical memory; memory studies; Ukrainian studies; methodology; identity.

Постановка проблеми. Спорідненість таких галузей гуманітарного знання, як студії пам'яті та українознавство, не викликає особливих питань, адже обидва напрямки сягають проблеми ідентичності. Сплеск популярності досліджень історичної пам'яті, що відбувся після здобуття Україною незалежності в 1991 році, є цілком закономірним, так само як і процес їх інституалізації, важливою віхою якого було створення у 2004 році Українського інституту національної пам'яті (УІНП). Водночас ця подія не стала кульмінаційною точкою в розвитку memory study. Надалі були складні та трагічні події, пов'язані з Революцією Гідності, анексією Криму, війною на Донбасі, повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року. Якщо на перших етапах гібридної війни історична пам'ять українців задовольнялась подіями на кшталт внесення борщу в реєстр ЮНЕСКО як національної спадщини України (2014), то сьогодні, під впливом безпрецедентного пропагандистського тиску з боку країни-агресора, історична пам'ять стає ідеологічною зброєю. Необхідність підтвердження власної тягlosti

та суб'єктності на тлі ще більш агресивної ідеології ворога підносить питання щодо національної пам'яті на вершину гуманітарного дискурсу.

Україна є чудовим прикладом того, наскільки пам'ять важлива для виживання та збереження власної ідентичності. Здавалось, що на тлі таких подій і важливості memory study для конструювання української ідентичності категоріальний апарат студій пам'яті має бути усталеним або принаймні хоча б узгодженим в наукових колах. Натомість ми маємо помітну термінологічну розбіжність. В студіях пам'яті ми можемо зустріти вживання таких понять, як «колективна пам'ять», «історична пам'ять», «соціальна пам'ять», «національна пам'ять», «культурна пам'ять», «жива історична пам'ять». Ці терміни можуть використовуватись або як синонімічні в рамках однієї роботи, або ті ж самі терміни можуть позначати різні речі та напрямки дослідження. Ситуація, коли терміни пам'яті вживаються в синонімічному значенні, доволі поширена в ЗМІ [1], в той час як наукова література тяжіє до змістовної «чистоти». За цих

умов виникає потреба в соціально-філософській рефлексії наявного понятійного апарату.

Мета статті полягає у встановленні методологічної спорідненості досліджень в галузі українознавства та студій пам'яті.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Синтез українознавчих досліджень та студій пам'яті констатується в методологічних працях українських науковців, серед яких – провідні історики, соціальні філософи, соціологи, політологи, психологи: Л. Алексієвець, І. Бичко, І. Бойченко, В. Горський, Я. Дашкевич, О. Донченко, А. Єрмоленко, Л. Залізник, Л. Зашкільняк, Я. Калакура, Г. Касьянов, А. Киридон, І. Ковальська-Павелко, М. Козюбра, І. Колесник, П. Кононенко, С. Кримський, В. Крисаченко, В. Масненко, М. Обушний, С. Павлюк, О. Пархомчук, М. Попович, О. Реєнт, О. Романенко, В. Смолій, І. Соляр, Ю. Терещенко, О. Удод, В. Чернець, М. Юрій, В. Ятченко та ін. Аналіз сучасного методологічного дискурсу дозволяє виокремити питання про узгодженість категоріального апарату студій пам'яті. Цю проблему порушує А. Киридон у своїй монографії «Гетеротопії пам'яті» [2, с. 71–85]. Оскільки студії пам'яті, так само як і українознавство, є сучасною міждисциплінарною галуззю, то наявне термінологічне розмаїття можна пояснити походженням базових понять з різних напрямків знання: історії, соціології, психології тощо. На наш погляд, певна неузгодженість на початковому етапі розвитку знань є нормальним і в чомусь навіть здоровим явищем. Але існує певна проблема, з якої насправді випливає решта теоретичних проблем, – це визначення сутності поняття «історична

пам'ять» та його співвідношення з терміном «колективна пам'ять».

Одразу зазначимо, що деякі дослідники взагалі не розрізняють змісту означених понять. Наприклад, у статті Б. Шацької «Колективна пам'ять і перспектива примирення» [3, с. 46–57], написаній на матеріалах польських досліджень пам'яті, у висновках історична та колективна пам'ять фактично ототожнюються. Виникає питання: наскільки це виправдано?

Концепт «історична пам'ять» доволі складний не тільки через те, що вживання цього терміна в різних контекстах та сферах діяльності людини призводить до певного розмивання смислу самого поняття. Здебільшого всі, хто використовує цей термін, сходяться до спільного знаменника, що історична пам'ять є соціальним конструктом. Такий спільний знаменник дозволяє знаходити точки дотику у різних трактуваннях терміна. Складається цікава ситуація, це особливо помітно в медіапросторі, коли використання словосполучення історичної пам'яті вказує на те, що всі, швидше за все, відчують, ніж розуміють, істинний смисл цього терміна. Така ситуація не є особливою для будь-якого масово вживаного наукового поняття. Ба більше, іноді ми навіть можемо не мати спільного відчуття значення, як це, наприклад, часто стається з термінами «постмодернізм» або «метамодернізм». Складність історичної пам'яті полягає насамперед у внутрішній суперечності, що виникає, коли ми розглядаємо пам'ять та історію як окремі явища соціального буття людини.

Запровадивши термін «історична пам'ять», М. Альбвак першим наголосив на цій суперечності та запропонував

використовувати термін «колективна пам'ять» або «соціальна пам'ять» [4, с. 68]. Дійсно, як зауважила А. Киридон, історія як наука про «події минулого» завжди має справу з певним наративом, який ігнорує існування розмаїття пам'ятей. Але саме тому нам і потрібен термін «історична пам'ять». Він виступає містком між історіографією та людським сприйняттям історії (тобто її пам'ятанням). Історія як наука впливає на колективну пам'ять, водночас колективна пам'ять теж впливає на розвиток історії. Такий перетин створює особливу площину, де утворюється пам'ять про історію та історія пам'яті. Яким би суперечливим внутрішньо не був сам термін, він зміг вкоренитись в сучасній культурі людства. Ми живемо в часи, коли зарано казати про завершення «пам'яттевого повороту», але все ж таки певна інституалізація студій пам'яті відбулась. А тому сучасний зміст терміна «історична пам'ять» треба шукати в науково-популярних статтях, лекціях, словниках та енциклопедіях.

Почнемо з такого неавторитетного для науковців джерела, як Вікіпедія. Через свою відкритість до редагування цей проект електронної енциклопедії репрезентує спільний символічний простір інтелектуальної спільноти, що його наповнює. «Історична пам'ять – соціокультурний феномен, сукупність образів та уявлень, що відтворюють спільний культурно-історичний досвід спільноти. Ключовою функцією історичної пам'яті є передача досвіду та знань про минуле як основи самоідентифікації. Історична пам'ять – це сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і позанаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле, один з вимірів

індивідуальної та колективної пам'яті про історичне минуле, або, радше, його символічна репрезентація» [5].

Перше визначення концентрується на тому, що історична пам'ять є певним сконструйованим відображенням минулого спільноти, яке виконує функцію передачі ідентичності цієї спільноти. Проблема цього визначення саме в наголошенні на ключовій функції історичної пам'яті, адже історична пам'ять радше не передає знання та досвід про минуле, а задає певні рамки, які своєю чергою формують ті знання та досвід, що повинні пам'ятатись. Саме унікальна конфігурація цих рамок створює ідентичність [4, с. 45]. Друге визначення теж вказує на соціальну сконструйованість поняття, але, з одного боку, звужує значення історичної пам'яті, розглядаючи її лише як частину індивідуальної та колективної пам'яті, а з другого – розширює поняття за рахунок змісту індивідуальної пам'яті.

Важливість такого кроку полягає в тому, що коли історична пам'ять розглядається лише на рівні спільнот, це може призвести до неправильного використання методології та сприяти конфліктності соціуму по типу опозиції «офіційної пам'яті» та «контр-пам'яті» [6]. Тобто все, що не входить у рамки мейнстріму колективної пам'яті, може зберігатись як забуте на рівні менших груп та індивідів. Як зазначає І. Ковальська-Павелко, тільки на індивідуальному рівні розкривається взаємозалежність історичної та соціальної пам'яті у процесі пригадування та забування [7]. Також важливим є зауваження про символічну репрезентацію минулого, де історична пам'ять виступає як декодер, що розшифровує минуле як текст [4, с. 36].

«Історіографічний словник», виданий в Харкові у 2004 році, дає доволі розгорнуте пояснення терміна «історична пам'ять» [8, с. 75–79]. З одного боку, все написано не вибивається із загально-го тренду поглядів на історичну пам'ять, з другого – автори зауважують на тому, що історична пам'ять – це ментальний рівень історичної свідомості і для того, аби події минулого потрапили до пам'яті, необхідно спочатку відтворити подію на ідеологічному рівні. Такий погляд, безумовно, є правильним, але дещо обмеженим, адже наскільки не була б обмежена історична пам'ять вищими рівнями історичної свідомості, вона завжди буде мати вплив на вибір тих чи інших подій, що будуть поступово входити в саму історичну пам'ять. Автори також надають усталені якісні ознаки історичної пам'яті в науковій літературі, тим самим підтверджуючи, що існує радше загальне відчуття історичної пам'яті, ніж усталений категоріальний апарат. Можна виділити такий список ознак: пластичність, персоніфікований характер події, аксіологічне та емоційне забарвлення, парадоксальність. Тому історична пам'ять може бути як деструктивною, так і конструктивною, що своєю чергою може впливати на соціальну поляризацію. Також в словнику виділяють умовні три рівні історичної пам'яті: колективна, групова (професійна), індивідуальна.

Словник «Філософія історії», виданий у Києві в 2022 році, подає визначення терміна «історична пам'ять» як «спосіб збереження досвіду та відомостей про минуле, а також важливу складову для самоідентифікації індивіда, соціальної групи та суспільства загалом» [9, с. 131–132]. В описі визначення прямо не вказано про неузгодженість, але

відзначено, що дослідники можуть розуміти це поняття в широкому та вузькому сенсах. Цікавим є порівняння історичної пам'яті з ситом, яке просіює події, явища та факти минулого. Якісні ознаки перекликаються з вищезгаданими. Словник також дає опис того, за яких умов може змінитись історична пам'ять, а також відзначається, що в межах одного суспільства чи навіть індивіда можуть бо- ротись різні версії історичної пам'яті.

Можна обережно зробити висновок, що в українознавстві існує більш узгоджений погляд на спектр трактувань історичної пам'яті. Характерно, що україномовний сегмент Вікіпедії має сторінку «історична пам'ять», тоді як англomовна версія такої сторінки не має, хоча варто відзначити, що існує сторінка «колективна пам'ять» (*collective memory*). Незважаючи на це, термін *historical memory* зустрічається, і доволі часто, в різних контекстах. Розглянемо деякі з них.

Так, досліджуючи використання терміна в англomовному просторі, було знайдено визначення К. Хайт, професорки політології в Університеті Вассар: «Історична пам'ять є основою соціальних та політичних ідентичностей, а також часто змінюється у зв'язку з поточним історико-політичним моментом» (*Historical memories are foundational to social and political identities and are also often reshaped in relation to the present historical-political moment*) [10]. Перш ніж дати визначення, К. Хайт дає роз'яснення, де прирівнює історичну пам'ять до колективної пам'яті (*collective memory*) та соціальної пам'яті (*social memory*), а також політики пам'яті (*the politics of memory*). Таке прирівнювання, як зазначалось вище, не викликає подиву, адже навіть М. Альбвак прирівнював історичну та

колективну пам'ять, але вважав сам термін «історична пам'ять» невдалим.

Освітня ініціатива Choice Program від Браунського університету ставить за мету створення різних освітніх ресурсів для пояснення зв'язку між історією та поточними подіями. На YouTube каналі Choice Program викладені короткі відео, де науковці роз'яснюють різні терміни, пов'язані зі студіями пам'яті. Зокрема, вони торкаються визначення історичної пам'яті, тому розглянемо ці відео більш детально. Перше відео має доволі промовисту назву «What is historical or collective memory?» [11]. В цьому відео Омер Бартов, професор Браунського університету, фактично не розрізняючи колективну та історичну пам'ять, говорить про те, що така пам'ять репрезентує – як група пам'ятає певні події, що є значними для цієї групи в цілому. Також він вказує, що пам'ять постійно створюється різними компонентами суспільного буття та імплементується в поточну та майбутню політику та ідентичність.

Далі можна знайти відео під назвою «What is historical memory?» [12]. Доцентка Магдалена Гросс із Мерілендського університету дає доволі цікавий погляд на історичну пам'ять. Вона зазначає, що історична пам'ять – це щось на кшталт колективної пам'яті, але вона складається із різних категорій. Перша категорія – це сімейна пам'ять, друга – релігійна пам'ять, третя – національна пам'ять або офіційна пам'ять. Тобто можна підсумувати, що історична пам'ять – це нашарування різних видів пам'ятей, що формують загальне бачення минулого. До речі, виокремлення релігійного аспекту пам'яті як особливого прошарку історичної пам'яті відкриває цікаві можливості аналізу парадоксів у

пам'яті з боку впливу різних конфесій та релігійних течій.

Термін *historical memory* часто можна зустріти в різних статтях відомих видань. Наприклад, стаття «The cult of memory: when history does more harm than good» [13] на *The Guardian* ґрунтовно критикує глобальні підходи до політики пам'яті, причому в статті використовується доволі цікавий термін *collective historical memory*, він радше виступає метафорою на національну/офіційну пам'ять держави. Стаття прямо вказує на можливості використання пам'яті як засобів політичної боротьби, що приводять лише до додаткового насильства та поляризації суспільств. Також у статті «Was it inevitable? A short history of Russia's war on Ukraine» [14] в тому ж *The Guardian* однією із перешкод до утворення сталої нації вказується зламана історична пам'ять України після здобуття незалежності.

Наведені кейси свідчать, що термін «історична пам'ять» має швидше метафоричний характер, він часто-густо супроводжується використанням терміна «колективна пам'ять» як синонімічного.

Ще в деяких працях можна зустріти термін живої історичної пам'яті (*living historical memory*) – це пам'ять про поточні історичні події, що може зберігатись протягом трьох поколінь. Наприклад, для України в живу історичну пам'ять можуть бути включені такі події, як Революція Гідності, анексія Криму, Помаранчева революція. Зазначається, що після того, як проходить певна кількість часу (у статті вказується 80–100 років), історичні події можуть бути інституалізовані та включаються в колективну пам'ять [15].

Відзначимо, що використання терміна «історична пам'ять» можна зустріти

в різних мовних середовищах Європи. Зрозуміло, що залежно від традиції термін в одних мовах зустрічається частіше, ніж в інших:

- Historische Erinnerung в німецькій,
- La mémoire historique у французькій,
- Memoria histórica в іспанській,
- Pamięć historyczna в польській,
- Memoria storica в італійській мові [16; 17; 18; 19; 20; 21].

Ці приклади свідчать про те, що, незважаючи на зовнішню неузгодженість значення терміна, він прижився та використовується як у науковому середовищі, так і в медіа та культурі.

Специфіка дефініції поняття «історична пам'ять»

Якщо адепти студій пам'яті не можуть дійти згоди про чітке і узгоджене використання базових понять, то не слід дивуватися відсутності однозначної дефініції категорії «історична пам'ять».

«Історіографія трактує історичну пам'ять як здатність людей до відтворення і збереження історичного минулого, утримування відомостей про події, явища і особи давнини з метою творчого використання досвіду та уроків історії у різних сферах суспільного життя» [22].

«Історична пам'ять, – пише Г. Касьянов, – це форма «колективної» або «культурної» пам'яті, її різновид, який претендує на статус традиції (зрозуміло, винайденої, сконструйованої). Це міфологізована форма групових уявлень про минуле, що існують, як правило, у вигляді набору стереотипних дискурсів, симулякрів, символів і «місць пам'яті». В умовах інформаційного суспільства вона набуває статусу гіперреальності, а це серйозно впливає та те, що прийнято вважати реальністю» [23].

На відміну від інших визначень, тут є наголошення на тому, що історична пам'ять в сучасному суспільстві має вагомий вплив на реальність людей через утворення за допомогою політики пам'яті певної гіперреальності. Крізь призму цієї гіперреальності людина сприймає міфологізовану версію минулого. Використовуючи термінологію М. Альббакса, можна сказати, що ця гіперреальність і є тими рамками, що обмежують сприйняття минулого і можуть навіть спотворювати індивідуальні спогади людини.

Прикладом утворення такої гіперреальності є політика пам'яті в російській федерації щодо перемоги у Другій світовій війні. Міфологізуючи цю подію, пропагандисти наче перекидають місток між минулим і сьогоденням для легітимізації та виправдання військової агресії проти України. Ба більше, імена ліквідованих військових збройних сил РФ додають на пам'ятники, що присвячені полеглим у Другій світовій війні. Начебто Друга світова війна ніколи не закінчувалась, а ці пам'ятні місця так і чекали на нові імена та дати. Цей приклад є доволі симптоматичним, адже дуже чітко показує, як рамки, що накладені на минуле, впливають на сьогодення та на живу пам'ять людей.

У даному випадку цей вплив як кола на воді розходить і на інші історичні пам'яті. Так, в Україні після російського вторгнення вже не може існувати така комеморативна практика, як «9 травня – День Перемоги», адже змінилась оптика, через яку ми дивились на власне минуле. Такі зміни зумовлені багатьма факторами, але не варто відкидати заочний діалог пам'ятей про Другу світову війну, що став певною точкою біфуркації у сприйнятті минулого.

Як зазначав М. Альббакс, ми досі не звикли думати про пам'ять як соціальне явище, і це правда і для нашого часу, оскільки пам'ять – це індивідуальний «фізіологічний процес утворення нових нейронних зв'язків в головному мозку», усвідомлення того, що більшість (якщо не всі) наших спогадів зумовлені соціальною реальністю, щоразу відчувається як великий подив. Саме тому, коли йдеться про поняття, пов'язані з пам'яттю, завжди виникають суперечності, адже постійно треба розділяти соціальну природу пам'яті та її конкретні біологічні прояви.

Розглядаючи різні дефініції історичної пам'яті, можна зустріти доволі схожі критичні зауваження щодо власне терміна. Ці зауваження можна звести до двох пунктів:

- 1) тавтологічність терміна;
- 2) внутрішня суперечність.

Перший пункт свідчить про те, що окремо історія та пам'ять мають справу з минулим, тому виходить певна тавтологія. Насправді така тавтологічність є певним перебільшенням, адже словосполучення «історична пам'ять» фіксує певний вид відношення до минулого. Слово «історична» в даному випадку вказує на зв'язок з історією і фіксує ті події минулого, що вважаються певним суспільством важливими та вартими пам'ятання, а «пам'ять» у цьому контексті відповідає за відображення нетривкості та емоційного забарвлення стосовно тих подій, які ми називаємо історичними. Тому в поєднанні термінів «історія» та «пам'ять» немає тавтології, адже разом вони утворюють специфічний простір, де репрезентується відношення суспільства до минулого загалом, а тому це не зовсім історія як наука і не зовсім пам'ять як біологічне явище.

Щодо внутрішньої суперечності, на якій наголошують багато науковців та науковиць, то зазвичай вона зводиться до протиставлення історії та пам'яті. Адже історія – це наука, що намагається за допомогою фактів установити реальний перебіг подій, тоді як пам'ять – це щось емоційне та нетривке, вона з часом може змінюватись під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, та ще на додачу самі спогади можуть бути викривленими до такого ступеня, що їм не можна вірити взагалі [24, с. 68–100]. Також варто відзначити, що історія – це завжди певна нарація, тоді як пам'ять може успішно протистояти будь-якій упорядкованості. У цьому може упевнитись будь-яка людина, просто почавши пригадувати власне життя та прослідкувати, як спогади із різних часів та місць можуть спонтанно з'являтися та зникати.

Але знову ж таке протиставлення не зовсім коректне, принаймні тому, що ми знаходимось у постмодерності, де будь-який гранд-нарратив приречений на розпад, а тому це вже має неабиякий вплив на історію. Саме значення об'єктивності в історичній науці змінилось, що дає можливість вказати на наявність взаємозалежності між пам'яттю та історією [25, с. 22]. Пам'ять живиться історією постійно, щось пригадується, а щось забувається, в той самий час історія живиться пам'яттю, дістаючи із забуття постаті та події або, навпаки, розвінчуючи міфи, що зараз живі в суспільстві. Виходить, ми знаходимось у ситуації, коли термін «історична пам'ять» дуже добре відображає суспільне відношення до власного минулого.

Аналізуючи наявні в літературі дефініції категорії «історична пам'ять»,

варто звернути увагу на обсяг цього поняття порівняно з обсягом поняття «колективна пам'ять». Упродовж розгляду різних варіантів трактування терміна можна зустріти дві крайні позиції: перша наголошує на тому, що історична пам'ять є частиною колективної, другий погляд прирівнює ці два види пам'яті. Зрозуміло, що кожен із цих поглядів має право на існування, адже іноді доволі важко прослідкувати границі, де закінчується історична пам'ять та починається колективна. Все це ускладнюється неузгодженістю термінології та доволі складними міждисциплінарними зв'язками в царині студії пам'яті. На наш погляд, цю проблему можна вирішити таким чином. Необхідно сприймати ці види пам'ятей як множини, що перетинаються, адже, безсумнівно, історична пам'ять має соціально сконструйований характер і саме тому містить у собі вагомий колективний елемент, але в той самий час історична пам'ять, на відміну від колективної, має індивідуальний вимір. Для ілюстративності уявімо, що всім людям в певній спільноті видають окуляри з особливими лінзами, які дають змогу всім однаково дивитись на дійсність, це буде, так би мовити, колективний рівень історичної пам'яті. Такі окуляри щось дозволяють бачити чітко, а щось, навпаки, розмито або взагалі в сліпій зоні. В процесі експлікацій таких окулярів кожним окремим індивідуумом ці окуляри набувають певних особливостей (сколи, забруднення, тріщини), що дозволяє утворитись унікальним візіям дійсності. Це вже буде індивідуальний рівень історичної пам'яті. Такі індивідуальні зміни роблять можливими зміни у колективній оптиці (або колективній рамці) сприйняття минулого. В даному разі

ми навмисно спрощуємо проблеми, які виникають на рівні історичної пам'яті, адже доволі часто болісні або конфліктні питання пам'яті ігнорують ці внутрішні відношення між колективним та індивідуальним сприйняттям. Хоча завдяки цьому відношенню виникає можливість для змін в історичній пам'яті.

Методологічна близькість українознавства та студій пам'яті

Повертаючись до питання про методологічну спорідненість українознавства та студій пам'яті, звернемо увагу на те, що українознавство переусвідомлює зміст історичної пам'яті українців, переломлюючи світову історію через призму національного досвіду. Як зазначає Я. Калакура, «українознавство – мабуть, чи не єдина з наук, у назві якої органічно сфокусовані, з одного боку, системні знання про Україну і українців, а з іншого – способи і засоби самопізнання та самоусвідомлення українського народу, шляхи осмислення його минувшини, сьогодення та майбутнього. Воно стоїть на сторожі правдивої історії України і українського народу, захищає її від фальсифікацій та спотворень. Адже для того, щоб пізнати, зрозуміти та ідентифікувати себе українцем, досягнути свою національну сутність, свою місію, необхідні глибокі, правдиві та неупереджені знання про себе, насамперед історичні. Особливість історичного компонента українознавства зумовлюється інтегративним, системним характером самої науки, яка носить узагальнюючий, всеохоплюючий характер» [26].

При цьому студії пам'яті є для українознавства не зовнішнім засобом вирішення певних теоретико-методологічних завдань, а іманентним змістом

українознавчих досліджень. Візьмемо, наприклад, колекцію жіночих спогадів про Голодомор Оксани Кісь [27] чи ґрунтовні історичні праці канадського дослідника Сергія Єкельчика «Імперія пам'яті» [28] та «Повсякденний сталінізм» [29]. Чого тут більше – україністики чи історичної пам'яті? Що превалює? Неможливо надати однозначну відповідь та й взагалі, чи є сенс так ставити питання?

Можна сказати, що студії пам'яті органічно поєднані з українськими студіями на рівні змісту предмета дослідження і на рівні методології. Відбулось це не в останню чергу тому, що офіційна ідеологія-пам'ять, репрезентована імперською історіографією та її радянським інваріантом, не визнавала права на існування якоїсь особливої «української пам'яті», що має альтернативні оцінки подій минулого. Збереження в глибинах народної пам'яті свідчень про злочини тоталітарної системи сприяє зміцненню національного духу, укріпленню справжніх гуманістичних цінностей, а головне – надає імунітет проти потенційних рецидивів тоталітаризму в майбутньому.

У методологічному плані спільна функція українознавства і *memory study*, що полягає у конструюванні національної ідентичності, дозволяє зробити припущення щодо подібності методологічного підґрунтя обох напрямків. «Йдеться про новації, які під впливом постмодернізму спіткали за останні півстоліття методологію гуманітаристики, зокрема про декілька тісно пов'язаних між собою поворотів: цивілізаційний, антропологічний, лінгвістичний, дисциплінарний, аксіологічний, культурологічний, речовий, епістемологічний,

візуальний, меморіальний, цифровий, публічний та ін.» [30, с. 9].

Серед названих «поворотів» найбільш значущим Я. Калакура вважає соціокультурний, який передбачає «органічний синтез знань з антропології, історії ментальностей та мікроісторії». «Спираючись на два крила – культурницьке і соціальне, – згаданий поворот переніс пізнавальні пріоритети на дослідження органічної взаємодії людини, культури та соціальних чинників історичного процесу» [30, с. 10]. В українознавстві та студіях пам'яті впливовими є методологічні настанови відмови від гранд-нарративів (насамперед від бачення всесвітньої історії як процесу зміни суспільно-економічних формацій, що наближають людство до комунізму); загальної переорієнтації гуманітаристики з «історії подій» на «історію людей» з акцентом на «постгероїчний дискурс», на «історію повсякденності» та «історію ментальностей»; збільшення ролі суб'єкта пізнання, який із свідка історичних подій перетворюється на співавтор історії; можливості деконструкції історичних смислів, хронологічного моделювання тощо. Подібні постмодерністські новації супроводжуються тенденцією дисциплінарного синтезу та інтеграції досягнень різних наук, сфокусованих навколо конкретних дослідницьких проблем.

Висновки. Підсумовуючи, буде логічним запропонувати визначення історичної пам'яті як соціальних та індивідуальних концептуальних рамок, що суб'єкти накладають на власне минуле. Здається важливим розглядати історичну пам'ять саме як рамку, яка дозволяє декодувати минуле цієї спільноти, адже, якщо просто перелічити певні аспекти,

які входять в колективну пам'ять, втрачається формотворча сутність пам'яті. Так само формат концептуальної рамки має й українознавство, яке фокусує дослідження навколо України та українців. На наш погляд, і українознавство, і студії пам'яті є складовими вітчизняної гуманітаристики, розрізняючись у своїх предметах тим, що перше робить акцент на соціопросторовому, а друге – на темпоральному вимірах. Зрозуміло, що центрація на Україні в обох – просторовому і часовому – аспектах не є абсолютною, вона є значущою лише в координатах українознавства. Для полоністики, синології чи арабістики такі ціннісно-сміслові координати будуть принципово іншими.

Водночас і *memory study*, і українознавство належать до гуманітаристики, через що є чутливими до сучасних методологічних новацій, притаманних гуманітарному пізнанню в цілому. Загальний соціокультурний поворот, постмодерністські настанови на відмову від гранд-нарративів, переорієнтація з «історії подій» на «історію людей» з акцентом на «історію повсякденності» та «історію ментальностей»; збільшення ролі суб'єкта пізнання, який із свідка історичних подій перетворюється на співавтора історії; врахування можливостей деконструкції історичних смислів, використання хронологічного моделювання – все це дає можливість зробити висновки про методологічну спорідненість українознавства і студій пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загін кіноманів. Радянська пропаганда про УКРАЇНУ в кіно. URL: https://youtu.be/UMMe0KV14NA?si=vKjsVzuH_j7z9o6L (дата звернення: 03.06.2022).
2. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
3. Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини: колективна монографія / наук. ред. Н. Масловські, А. Шептицький; наук. ред. укр. видання А. М. Киридон, С. С. Троян; пер. з польськ. В. Ф. Саган. Київ: Ніка-Центр, 2023. 200 с.
4. Maurice Halbwachs. La mémoire collective. Presses Universitaires de France. Paris, 1968. 205 p.
5. Вікіпедія. Історична пам'ять. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Історична_пам%27ять (дата звернення: 03.09.2022).
6. Додонов Р. О. Трансформація концепту «історична пам'ять» у постмайданній Україні. *Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. 2017. Вип. 38. Том 2. С. 25–32.
7. Ковальська-Павелко І. М. Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*. Дніпро, 2018. № 13. С. 280–289.
8. Посохов С. І., Куделью С. М., Зайцева Ю. Л. та ін.; за ред. Посохова С. І. *Історіографічний словник*. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2014. 320 с.
9. Філософія історії. Енциклопедичний словник-довідник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 416 с.
10. Historical Memory. URL: <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory> (дата звернення: 06.09.2022).
11. Choices Program What is historical or collective memory? URL: https://youtu.be/9DK_Ful2UUI?si=ezfjJB_znFHрOF3_ (дата звернення: 06.09.2022).
12. Choices Program What is historical memory? URL: <https://youtu.be/o0d4I-HgRYo?si=7ElCAIGjPTUhTAED> (дата звернення: 06.09.2022).
13. David Rieff. The cult of memory: when history does more harm than good. *The Guardian*. 2016. URL: <https://www.theguardian.com/education/2016/mar/02/>

cult-of-memory-when-history-does-more-harm-than-good (дата звернення: 06.09.2022).

14. Keith Gessen. Was it inevitable? A short history of Russia's war on Ukraine. *The Guardian*. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/11/was-it-inevitable-a-short-history-of-russias-war-on-ukraine> (дата звернення: 06.09.2022).

15. Choi, S. Y., Liu, J. H., Mari, S., & Garber, I. E. Content analysis of living historical memory around the world: Terrorization of the Anglosphere, and national foundations of hope in developing societies. *Memory Studies*. New York, 2023. 16 (2). Pp. 333–351.

16. Wolfgang Geiger Die Toten sind nicht tot. Historische Erinnerung angesichts neuer Herausforderungen URL: https://www.geschichtslehrerverbandhessen.de/html/historische_erinnerung.html#:~:text=Historische%20Erinnerung%2C%20Erinnerungskultur,nicht%20pers%C3%B6nlich%20erlebt%20werden%20konnte (дата звернення: 06.09.2022).

17. Paolo Jedlowski. Sulla Memoria Storica. URL: <https://scienzepolitiche.unicat.it/bacheca/archivio/materiale/26/Studi%20culturali%202020-21/Dispensa%20n.%202/Sulla%20memoria%20storica.pdf> (дата звернення: 06.09.2022).

18. Nogué, Jean. “Le Problème de La Mémoire Historique et l'influence de La Société Sur La Réminiscence”. *Revue Philosophique de La France et de l'Étranger*, vol. 99, 1925, pp. 389–424. JSTOR. URL: <http://www.jstor.org/stable/41083623> (дата звернення: 06.09.2022).

19. Robin Terrasse La mémoire historique est un enjeu d'influence *Conflits*. 2019. URL: <https://www.revueconflits.com/education-europe-histoire-invasions-memoire-des-hommes-ottomans/#:~:text=Les%20peuples%2C%20pass%C3%A9s%20comme%20pr%C3%A9sents,de%20leur%20rapport%20au%20monde> (дата звернення: 06.09.2022).

20. Mariusz Menz. Pamięć historyczna. Polska Akademia Nauk w Berlinie. URL: <https://cbh.pan.pl/pl/pami%C4%99%C4%87-historyczna#:~:text=Szczeg%C3%B3lny%20rodzaj%20E2%86%92%20pami%C4%99ci%20>

kulturowej,ta%20grupa%20uznaje%20i%20honoruje (дата звернення: 06.09.2022).

21. Szarkowska, Agnieszka. Świadomość i pamięć historyczna *Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie*, 2004. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/2776/1/Agnieszka%20Szarkowska%20%28Suplicka%29_%C5%9Awiadomo%C5%9B%C4%87%20i%20pami%C4%99%C4%87%20historyczna.pdf (дата звернення: 06.09.2022).

22. Калакура Я. Історична пам'ять як чинник самоідентифікації українців. *Українознавство*. 2004. № 3–4. С. 206–210.

23. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.

24. Молодінов Л. Підсвідомість. Як інтуїтивний розум людини керує її поведінкою. Пер. з англ. В. Горбатська. Київ: Вид. група КМ-БРУКС, 2020. 320 с.

25. Складні питання історичної пам'яті у парадигмі діалогічності культур. Колективна монографія. Білоруське історичне товариство. Білосток, 2019. 292 с.

26. Калакура Я. Українознавство в обороні історичної пам'яті від фальсифікацій і спотворень. *Українознавство*. 2011. № 1. С. 78–85.

27. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело*. 36. наук. праць. Харків: Східний інститут українознавства ім. Ковальських, 2010. С. 171–191.

28. Єкельчик С. Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Пер. з англ. М. Климчук і Х. Чухаць. Київ: Критика, 2008. 303 с.

29. Єкельчик С. Повсякденний сталінізм: Київ та кияни після Великої війни. Київ: Laurus, 2018. 306 с.

30. Калакура Я. Методологічні засади соціокультурного повороту в українознавстві. *Українознавство*. 2020. № 1(74). С. 9–24.

31. Jonathan Dotan. Social media's selective

historical memory is a human rights issue. *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/voices/social-media-moderating-content-human-rights-b1788337.html> (дата звернення: 10.10.2023).

32. Cultural Memory. *Education National Geographic*. URL: <https://education.nationalgeographic.org/resource/cultural-memory/> (дата звернення: 10.10.2023).

33. Винайдення традиції. За ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера; пер. з англ. М. Климчука. Київ: Ніка-Центр, 2015. 444 с.

34. Ассман Аляйда. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2014. 440 с.

35. Коннертон Пол. Як суспільства пам'ятають. Пер. з англ. С. Шліпченко. Київ: Ніка-Центр, 2013. 184 с.

36. Зигмунт Бауман. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2008. 109 с.

REFERENCES

1. Soviet Propaganda About UKRAINE in Cinema. [online] *Zagin Kinomaniv*. Available at: https://youtu.be/UMMe0KV14NA?si=vKjsVzuH_j7z9o6L [Accessed 17 October 2023]. [in Ukr.]

2. KYRYDON, A. (2016). *Heterotopias of Memory: Theoretical and Methodological Problems of Memory Studies*. Kyiv: Nika-Centre Publishing House, 320 p. [in Ukr.]

3. *Collective Memory, Reconciliation and International Relations*. (2023). Kyiv: Nika-Centre Publishing House, 440 p. [in Ukr.]

4. HALBWACHS, M. (1968). *La Mémoire Collective*. Paris: Presses Universitaires de France, 205 p. [in Fra.]

5. Historical Memory. [online] *Wikipedia*. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Історична_пам'ять [Accessed 03 September 2023]. [in Ukr.]

6. DODONOV, R. (2017). Transformation of the Concept of "Historical Memory" in Post-Maidan Ukraine. *Culturological Bulletin: Science and Theoretical Yearbook of Nyzhnia Naddniproshchyna (the Lower Dnieper Ukraine)*, №38(2),

pp. 25–32. [in Ukr.]

7. KOVALSKA-PAVELKO, I. (2018). Historical and Social Memory: Common and Particular. *Problems of Political History of Ukraine*. Dnipro, № 13. pp. 280–289. [in Ukr.]

8. POSOKHOV, S., KUDELIU, S., ZAITSEVA, Yu., et al. (2008). *Historiographical Dictionary*. Kharkiv, Eastern Reional Center of Humanitarian and Educational Initiatives, 320 p. [in Ukr.]

9. *Philosophy of History. Encyclopedic Reference Dictionary*. (2023). Kyiv: Borys Hrinchenko Kyiv University, 416 p. [in Ukr.]

10. *Historical Memory* [online]. Available at: <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory>. [Accessed 17 September 2023]. [in Eng.]

11. What is Historical or Collective Memory? [online] *Choices Program*. Available at: https://youtu.be/9DK_Ful2UUI?si=eZfjJB_znFHpOF3. [Accessed 18 September 2023]. [in Eng.]

12. What is Historical Memory? [online] *Choices Program*. Available at: <https://youtu.be/o0d4I-HgRYo?si=7ElCAIGjPTUHTAED>. [Accessed 18 September 2023]. [in Eng.]

13. RIEFF, D. (2016) The Cult of Memory: When History does More Harm than Good. [online] *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/education/2016/mar/02/cult-of-memory-when-history-does-more-harm-than-good>. [Accessed 18 September 2023]. [in Eng.]

14. GESSEN, K. (2022). Was it Inevitable? A Short History of Russia's War on Ukraine. [online] *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/11/was-it-inevitable-a-short-history-of-russias-war-on-ukraine>. [Accessed 18 September 2023]. [in Eng.]

15. CHOI, S., LIU, J., MARI, S., GARBBER, I. (2023). Content Analysis of Living Historical Memory Around the World: Terrorization of the Anglosphere, and National Foundations of Hope in Developing Societies. *Memory Studies*, №16(2). New York, pp. 333–351. [in Eng.]

16. GEIGER, W. (2020). Die Toten sind nicht tot. *Historische Erinnerung Angesichts neuer Herausforderungen*. [online] Available at: https://www.geschichtslehrerverbandhessen.de/html/historische_erinnerung.html#:~:text=Historische%20Erinnerung%2C%20Erinnerungskultur,nicht%20

pers%C3%B6nlich%20erlebt%20werden%20 konnte. [Accessed 18 September 2023]. [in Deu.]

17. JEDŁOWSKI, P. (2021). *Sulla Memoria Storica*. [online] Available at: <https://scienzepolitiche.unical.it/bacheca/archivio/materiale/26/Studi%20culturali%202020-21/Dispensa%20n.%20/Sulla%20memoria%20storica.pdf> [Accessed 18 September 2023]. [in Ita.]

18. NOGUÉ, J. (1925). Le Problème de La Mémoire Historique et l'influence de La Société Sur La Réminiscence. *Revue Philosophique de La France et de l'Étranger*, № 99, pp. 389–424. [in Fra.]

19. TERRASSE, R. (2019). *La Mémoire Historique est un Enjeu D'influence Conflits*. Available at: [https://www.revueconflits.com/education-europe-histoire-invasions-memoire-des-hommes-ottomans/#:~:text=Les%20peuples%2C%20pass%C3%A9s%20comme%20pr%C3%A9sents,de%20leur%20rapport%20au%20monde](https://www.revueconflits.com/education-europe-histoire-invasions-memoire-des-hommes-ottomans/#:~:text=Les%20peuples%2C%20pass%C3%A9s%20comme%20pr%C3%A9sents,de%20leur%20rapport%20au%20monde.). [Accessed 18 September 2023]. [in Fra.]

20. MENZ, M. Pamięć Historyczna *Polska Akademia Nauk w Berlinie*. [online] Available at: [https://cbh.pan.pl/pl/pami%C4%99%C4%87-historyczna#:~:text=Szczeg%C3%B3lny%20rodzaj%20E2%86%92%20pami%C4%99ci%20kulturowej,ta%20grupa%20uznaje%20i%20honoruje](https://cbh.pan.pl/pl/pami%C4%99%C4%87-historyczna#:~:text=Szczeg%C3%B3lny%20rodzaj%20E2%86%92%20pami%C4%99ci%20kulturowej,ta%20grupa%20uznaje%20i%20honoruje.). [Accessed 18 September 2023]. [in Pol.]

21. SZARKOWSKA, A. (2004). *Świadomość i Pamięć Historyczna*. Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie. [online] Available at: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/2776/1/Agnieszka%20Szarkowska%20%28Suplicka%29_%C5%9Awiadomo%C5%9B%C4%87%20i%20pami%C4%99%C4%87%20historyczna.pdf [Accessed 18 September 2023]. [in Pol.]

22. KALAKURA, Ya. (2004). Historical Memory as a Factor of Self-Identification of Ukrainians. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №3–4, pp. 206–210. [in Ukr.]

23. KASIANOV, G. (2016). Historical Memory and Historical Politics: to the Question of Terminology and Genealogy of Concepts. *Ukrainian Historical Journal*, № 2, pp.118–137 [in Ukr.]

24. MLODINOW, L. (2020). *Subliminal. How Your Unconscious Mind Rules Your Behavior*. Kyiv: KM Books Publishing House, pp. 320 [in Ukr.]

25. *Difficult Issues of Historical Memory in the Paradigm of Dialogicity of Cultures*. (2019). Bilostok: Belarusian Historical Society, 292 p. [in Ukr.]

26. KALAKURA, Ya. (2011). Ukrainian Studies in the Defense of Historical Memory from Falsifications and Distortions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №1, pp.78–85. [in Ukr.]

27. KIS, O. (2010). Collective Memory and Historical Trauma: Theoretical Reflections Against the Background of Women's Memories of the Holodomor. *In Search of One's Own Voice: Oral History as a Theory, Method, Source*. Kharkiv: Kovalsky Eastern Institute of Ukrainian Studies, pp.171–191. [in Ukr.]

28. YEKELCHYK, S. (2008). *Stalin's Empire of Memory Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination*. Kyiv: Krytyka, pp. 303 [in Ukr.]

29. YEKELCHYK, S. (2018). *Everyday Stalinism: Kyiv and Kyivans after the Great War*. Kyiv: Laurus, pp. 306 [in Ukr.]

30. KALAKURA, Ya. (2020). Methodological Foundations of the Socio-Cultural Turn in Ukrainian Studies. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 1(74), pp.78–85. [in Ukr.]

31. DOTAN, J. (2021). Social Media's Selective Historical Memory is a Human Rights Issue. [online] *Independent*. Available at: <https://www.independent.co.uk/voices/social-media-moderating-content-human-rights-b1788337.html> [Accessed 10 October 2023]. [in Eng.]

32. Cultural Memory. [online] *Education National Geographic*. Available at: <https://education.nationalgeographic.org/resource/cultural-memory/> [Accessed 10 October 2023]. [in Eng.]

33. HOBSBAWM, E., RANGER, T., eds. (2015). *The Invention of Tradition*. Kyiv: Nika-Centre Publishing House. 444 p. [in Ukr.]

34. ASSMANN, A. (2014). *Spaces of Memory. Forms and Transformations of Cultural Memory*. Kyiv: Nika-Centre Publishing House, 440 p. [in Ukr.]

35. CONNERTON, P. (2013). *How Societies Remember*. Kyiv: Nika-Centre Publishing House, 184 p. [in Ukr.]

36. BAUMAN, Z. (2008). *Globalization. The Human Consequences*. Kyiv: Kyiv Mohyla Academy Publishing House, 109 p. [in Ukr.]